

MEZOPOTAMYA’NIN FAUNASI VE FLORASI

Dr. Yüksel ARSLANTAŞ*

ABSTRACT

FAUNA AND FLORA OF MESOPOTAMIA

Mesopotamia is a land in between Toros Mountains and Basra Gulf and Zagros Mountains and Suriye Desert. The Geographical structure of Mesopotamia may be described as Northern and Southern Mesopotamia. Northern Mesopotamia is the more rainy compared to Southern Mesopotamia. Northern Mesopotamia is fruitful in point of the animal and plant variety. The Basra vicinity was swamp in ancient times. As the southern land was near the sea, the fishing industry had been developed. The evidences about Paleolithic times life and its fauna and flora had been discovered.

During the beginning of the settlement life in the Neolithic times the husbandary and domesticated had been begun and shep, goat, cattle had been domesticated and wheat and barley had been cultivated in Mesopotamia.

Euphrates and Tigris was the most important water sources for Mesopotamian agriculture.

Donkey, bull, camel, horse had been kept as the burden and cultivate animals.

The people had paid the taxs as wheat, barley, date, shep, goat or their outcomes. Also the hunting and gathering were continuing as a secondary economical occupation.

Keywords: Mesopotamia, Euprates, Tigris, Basra Vicinity, Animal, Plant

İnsan yaşadığı tabii çevrenin bir parçasıdır. Tabii çevrenin sunduğu imkânlar, o çevrede yaşayan insan topluluklarının iktisadi, siyasi, sosyal, kültürel hatta dini yapısının şekillenmesinde etkide bulunduğu gibi, başka toplumlarla münasebetlerinin, başka bir deyişle uluslararası ilişkilerin şekillenmesine de etki eder. Bu nedenle bir bölgenin tabii çevresinin bilinmesi, o bölgede yaşayan toplumları tanımamız için önemli kaynaklardan birisidir.

Mezopotamya’nın tabii çevre yapısı da bu bağlamda burada yaşayan toplumların hayatını her bakımdan etkileyen, belirleyen temel faktör

* Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü/Elazığ

olmuştur. Mezopotamya'nın coğrafi yapısı buradaki insan topluluklarını kendisine benzetmiştir.

Günümüzden 12 bin yıl öncesine kadar dünyanın kuzey yarım küresinde oldukça farklı çevre ve iklim koşulları hüküm sürmüş, buzul ve buzul arası dönemler yaşanmıştır. Buzul hareketleri Mezopotamya'ya ulaşmamış, bu nedenle de dağların güney eteklerinde, bölgeye ulaşan topluluklar için uygun hayat ortamları oluşmuştur. Başlangıçta insanlar ihtiyaçlarının, coğrafi koşulların daha uygun olduğu bölgelerde doğal olarak yetişen meyveler, kökler, çeşitli bitkiler ve avladıkları hayvanlardan karşılaşmaya çalışmaktaydılar. Gruplar halinde, bir yere uzun süre bağlı kalmadan yaşayan insanlar, doğunun sunduklarıyla yetinmek zorundaydı. Kaya oyukları ve mağaralar barınak olarak kullanılmakta, bunların bulunmadığı yerlerde ise saz veya dallardan barınaklar kurulmaktaydı¹.

Mezopotamya'nın Coğrafi Yapısı

Mezopotamya, genel bir bakış açısıyla, Toroslar ve Zagrosların etekleriyle Suriye Çölü arasında, Fırat ve Dicle Nehirlerinin suladığı bereketli topraklar olarak görülse de temel yaşam koşulları bakımından farklı bölgelere ayrılmaktadır².

Mezopotamya, Fırat ve Dicle'nin armağandır. Zaten ismi de bu iki nehrin isminden gelmektedir. Kuzeybatıda Cebel Abdullaziz ve Cebel Sincar'ın kuzeyinden Toroslara kadar uzanan el-Cezire'de Fırat'ın kollarından Belih ve Habur'u oluşturan irili ufaklı pek çok çay ve dere bölgeyi adeta bir yelpaze biçiminde yayılıp sulayarak bereketli bir alan meydana getirirler. Burası Yukarı Dicle vadisi ile Kuzey Suriye düzlükleri arasında bir transit yol gibidir.

Kuzeydoğu'da Dicle ve Zagroslar arasında kalan alan Dicle kollarının aktığı köşe de iklim ve bitki örtüsü yönünden oldukça elverişli koşullar taşıyordu. Dağ eteklerinde meşe ve çam ormanlarıyla, yüksek düzlüklerde buğday, arpa, meyve, üzüm ve sebzenin yetiştiği bu yöre ilk insanların yerleşmesi için ideal imkânlarla sahipti³.

¹ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi-Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul, 2006, s.37

² Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi-Başlangıcından Perslere Kadar*, s.14

³ C.H.W.Johns, *Ancient Babylonia*, Cambridge, 1913, s.13-17 ; Veli Sevin, *Yeni Asur Sanatı I-Mimarlık*, Ankara, 1991, s.2; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi-Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul, 2006, s.14-16.

Jeolojik araştırmalara göre Mezopotamya'nın iklimi en eski zamanlardan günümüze kadar fazla değişmemiştir. Bölge yazın dünyanın en sıcak bölgelerinden birisidir. Yaz sıcakları gölgede 50 C 'yi bulur. Yöre oldukça güneyde olmasına rağmen, Orta Asya ve İran'dan gelen kıta kutup havası nedeniyle kışları soğuk geçer. Musul'da Ocak ayı ortalaması 5 C 'dir. Bununla birlikte, Güney Mezopotamya'da tropikal etki ağır basar. Söz gelimi Basra'da Ocak ayı ısı ortalaması 11 C kadardır. Yağmursuzluk sekiz ay sürmektedir. Sonbahardan ilkbahara kadar, Akdeniz'den gelen alçak hava tabakalarının getirdiği yağışla birlikte, Toroslar ve Zagroslardaki karların erimesi, ilk bahardan başlayarak, Fırat ve Dicle kollarının denetimi imkânsız taşmalarına yol açar. Buna karşılık az yağış alan ayların sonlarına doğru ırmaklardaki su miktarı oldukça azalır. Çevre kasım ayından başlayarak yeşerir. Ancak çok kısa ömürlü olan bitki örtüsü Nisan ayından itibaren kurur. Güneydeki çöl alanlarında ise bitki yetişmez. Kuzeye çıktıkça çölün yerini bozkır alır ve yağışlar artar. Yıllık 200 mm civarında yağış düşen bu yöre, güneyin aksine, sulama yapılmaksızın yılda bir kez buğday hasadına imkan veren kuru ziraata elverişlidir. Bununla birlikte çayırların bolca bulunduğu bu bölge hayvancılığa daha uygundur. Kuru tahıl ziraatı, güneyde alüvyal bölgedeki kadar yoğun bir nüfusu besleyememektedir⁴.

Fırat ve Dicle Nehirlerinin birbirine en fazla yaklaştıkları, Babil'in kuzeyindeki orta bölge, hem az yağış alması, hem de nehirlerin derin yataklar içinde akması nedeniyle kuzeye ve güneye göre bir takım zorluklar içermektedir. Bu bölgede tarım için derin sulama kanalları ve su bentlerinin yapılması gerekiyordu. Bu şartlar sonraları baraj ve sulama sisteminin geliştirilmesinde etkili olmuştur.

Bölgeye hayat veren Fırat ve Dicle tarım için gerekli su kaynağı olmalarının yanı sıra, taşıdıkları alüvyonla da yeni tarım alanlarını oluşturmuşlar ve mimaride kullanılan kerpicingin hammaddesi olan kili de bölgeye bol miktarda getirmişlerdir⁵.

Kısaca Mezopotamya'nın, Ön Asya'nın hiçbir ülkesinde bulunmayan doğal özellikleri vardır⁶.

⁴ Veli Sevin, *Yeni Asur Sanatı I-Mimarlık*, Ankara, 1991, s.5.

⁵ B.A.Philip Smith, *The Ancient History Of The East*, New York and London, 1989, s.219; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya*, s.16-17; Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Bursa, 2007, s. 7-19.

⁶ Veli Sevin, *Yeni Asur Sanatı I-Mimarlık*, s.5.; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, s.15.

MEZOPOTAMYA'NIN FAUNASI

M.Ö. 6000'lerde Yukarı Fırat vadisi ve Mezopotamya yakınlarındaki dağ eteklerinde yaşayan topluluklar bütün temel gıdaları yetiştirmiş ve başlıca sürü hayvanları koyun, keçi, sığır ve domuzu ehlileştirmiştir⁷.

Sümerlerin "ME" adını verdiği "İlahi Nizam'da, yukarıdan aşağıya hiyerarşide tanrılar, insanlar, hayvanlar ve son olarak bitkiler yer almıştır⁸. Sümer bilgelik edebiyatında hayvanlardan sık sık bahsedilmektedir. Son yıllarda Sümer yazılı belgeleri üzerinde yürütülen araştırmalar sonucunda memeli hayvanlardan kuşlar ve böcekler kadar bir çok tür hayvanın isminin atasözü ve hayvan hikayelerinde geçtiği görülmektedir. Mezopotamya yazılı belgelerinde hayvanların belli kişiliklerin tasvirinde kullanılması sayesinde hayvan türleri ile ilgili bilgi sahibi olabilmekteyiz. Mezopotamya hukuk sistemi ile ilgili yazılı belgelere bakıldığında da gerek hayvan gerekse bitki türleri ile ilgili bilgiler edinmek mümkündür⁹. Şimdi bu hayvanlara bakacak olursak:

Boğa ve İnek

Kalkolitik Çağ'a ait Halaf seramikleri üzerine işlenen nakışlar arasında boğa ve boynuzlarının işlendiğini görmekteyiz. Boğa, Mezopotamya'da ilahi kudretin bir simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Boğa aslında sadece Mezopotamya'nın değil aynı zamanda Eski Mısır ve Anadolu'nun da kutsal hayvanı olarak çok eski çağlardan beri bilinmektedir¹⁰. Boğa (sığır) edebi metinlerde güç ve kuvveti tasvir etmede sık sık kullanılan bir sembol olarak da kayıtlarda bolca görülmektedir¹¹. Zaten hayatı tarım ve hayvancılığa dayalı Mezopotamya toplumu için, sığır, toprağı işlemeye gücünden istifade edilen, güçlü bir çekme hayvanıdır. Bu kıymetinden dolayı bir kişinin sığırından mahrum kalması bir talihsizlik ve felaket olarak nitelendirilmiştir. Mezopotamya'da yabancı inek ve yabancı öküzün varlığı da bilinmektedir. Bir atasözünde kişinin düştüğü zor durum "Yabancı öküzünden kaçarken yabancı ineği karşıma dikildi." diye tarif edilmektedir¹².

⁷ Joan Oates, *Babil*, (Çev. Fatma Çizmeli), Ankara, 2004, s. 204

⁸ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.53; Muazzez İlmiye Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sümerliler 1*, İstanbul, 2007, s. 49.

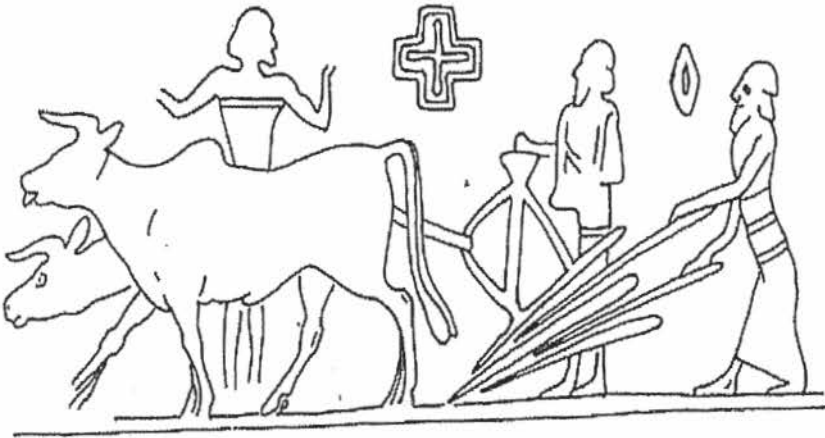
⁹ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara, 1975ç

¹⁰ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.53.

¹¹ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.29.

¹² S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.23; Joan Oates, *Babil*, s. 206.

Sümer edebiyatının en önemli yapıtlarından birisi olan Gılgamış destanında da tasvir ve teşbihler yapılırken boğa isminin çokça geçtiği görülmektedir. Bu destanın ilk tabletinde Gılgamış'ın özellikleri anlatılırken yaratıldıktan sonra bütün ülkeleri dolaştığı ve Uruk şehrine vardığı zaman caddelerde yabani bir boğa gibi böğürdüğü anlatılmaktadır. Yine aynı destanda İştâr'ın aşkını reddeden Gılgamış üzerine babası Anu'dan onu cezalandırmak için gökyüzü boğasını ister ve gökyüzü boğasını Gılgamış ve arkadaşı Enkidu'nun üzerine gönderir ancak onlar boğayı öldürmeye muvaffak olurlar¹³.

Sabanı Çeken Sığırlarla Tarla Sürülmesi (Joan Oates'ten)

Keçi

Mezopotamya'nın tarihöncesi devirleri ile ilgili yapılan araştırmalarda hayvan ve bitki türleri ile alakalı olarak doğrudan ya da dolaylı bilgi sahibi olmaktadır. Amerikalı Braidwood, Kerkük'ün 45 km doğusundaki Barda Balka mağaralarında taş devrine ait aletlerle birlikte bulduğu kemikler

¹³ Gılgamış destanı hakkında bkz. James Baikie, *Ancient Assyria*, London, 1916, s. 59-76; E.A. Wallis Budge, *The Babylonian Story of The Deluge As Told By Assyrian Tablets From Niniveh*, London, 1920, s. 40-57; *Gılgamış Destanı*, (ÇEV. Muzaffer Ramazanoğlu), MEB Yayınları, Ankara, 2001, s. 19-26, 52-59; Bilgin Adalı, *Gılgamış Destanı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, 13-19; Jean Bottero, *Gılgamış Destanı*, (Çev. Orhan Suda), İstanbul, 2005, s. 30 vd.

hayvan arasında keçiye ait buluntular da tesbit edilmiştir¹⁴. Neolitik Dönem'in başlarında keçinin Mezopotamya'da ehlileştirilen hayvanlardan birisi olduğunu görmekteyiz. Kerkük'ün 55 km doğusunda Kale El-Jarmo'da yapılan araştırmalarda yabani hayvan kemikleri ile birlikte ehlileştirilmiş keçi kemikleri de bulunmuştur. Böylece Kuzey Mezopotamya'da ehlileştirilen hayvanlardan birisinin keçi olduğu anlaşılmaktadır¹⁵. Keçi kıl dokumalarda çokça kullanılmıştır¹⁶. Keçinin Mezopotamya'da başlıca hayvan türlerinden birisi olduğunu söyleyebiliriz.

Mezopotamya'da Keçi (Joan Oates'ten)

Koyun

Mezopotamya toplumu için vazgeçilmez hayvan türlerinden birisidir. Çeşitli koyun türleri için 200 kadar Sümerce sözcük vardır. Ekonomik açıdan en önemlisi "semiz", "yağlı kuyruklu" ve "dağ" koyunlarıydı¹⁷.

¹⁴ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul, 1987, s.23,39.

¹⁵ Philp Van Ness Myres, *Ancient History*, Bostan, 1904, s.8; Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.24.

¹⁶ Joan Oates, *Babil*, s. 206.

¹⁷ Joan Oates, *Babil*, s. 205.

Koyun türleri içinde beyaz yünlü olanının makbul kabul edildiğini yazılı kaynaklara dayanarak söyleyebiliriz¹⁴. Bu kıymet yününün de değerli kabul edilmesi ile alakalı olabilir. Ayrıca kara koyun ve beyaz koyun kavramlarının Geçtiği ifadelerden beyaz koyunun daha makbul olduğu sonucuna varabiliriz¹⁸.

Ceylan

Gilgamiş yakın dostu ve arkadaşı Enkidu topluma katılmadan önce dağlarda ve kırlarda ceylanlarla beraber gezen ve onlarla beraber yiyip içen birisi olarak tasvir edilir¹⁹.

Köpek

Sümer edebi metinlerinde en sık ismi geçen hayvanlardan birisi köpektir. Evcil sığır, tilki, domuz, evcil koyun, Aslan, yaban öküzü, evcil keçi, kurt, köpekten sonra, ismi en sık geçen hayvanlardandır. Sümer edebiyatında köpek genellikle aç gözlülüğü ile tanınmaktadır. Diğer taraftan annenin yavrusuna olan sevgisinin de köpek temsili ile anlatıldığı görülmektedir²⁰.

Kurt

Kurdun yırtıcılığının Sümerlerin aklından çıkmadığı hikayelerden anlaşılmaktadır. Bir kısmı eksik olan bir masalda, kurttan oluşan bir sürü, bir miktar koyuna saldırmış, fakat kurtlardan birisi diğerlerinden fazlaca açık göz olduğundan diğerlerine bir oyun tertipleyerek dokuz kurda bir koyun ayırıp kendisine dokuz koyun almaktadır²¹. Gilgamiş destanında ise Enkidu'nun kurtları yakaladığı, bu işin de zor ve kahramanlık ve hüner isteyen bir iş olduğu anlatılmaktadır²².

¹⁸ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.39.

¹⁹ *Gilgamiş Destanı*, (ÇEV. Muzaffer Ramazanoğlu), MEB Yayınları, Ankara, 2001, s.19-26, 52-59; Bilgin Adalı, *Gilgamiş Destanı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, 13-19; Jean Bottero, *Gilgamiş Destanı*, (Çev. Orhan Suda), İstanbul, 2005, s.30 vd.

²⁰ Benno Landsberger, "Sümerler", (Çev. Mebrure Osman Tosun), *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, S.5, Ankara, 1943, s.94; Benno Landsberger, "Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları", (Çev. Mebrure Osman Tosun), *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C.3, S. 2, Ankara, 1945, s. 129-136; S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, (Çev. Muazzez İlmiye Çığ), Ankara, 1995, s.106.

²¹ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.106-107.

²² *Gilgamiş Destanı*, (Çev. Muzaffer Ramazanoğlu), MEB Yayınları, Ankara, 2001, s.19-26, 52-59; Bilgin Adalı, *Gilgamiş Destanı*, 13-19; Jean Bottero, *Gilgamiş Destanı*, s.30 vd

Tilki

Mezopotamya kayıtlarında vahşi hayvanlardan, açık olarak karakteri belirtilen tilkidir. Sümer atasözlerinde tilki, hep hareketlerinde ve sözlerinde gururlu ve dünyadaki rolünü abartma eğiliminde olan kişiliğin tasvirinde kullanılan bir hayvandır. Fakat aynı zamanda korkak ama cesaretli görünmeye çalışmanın da sembolüdür. Tilkinin korkaklığını ve gururluluğunu dile getiren uzunca bir masalda, tilki karısına "...gel Uruk şehrini dişlerimizle pırasa gibi parçalayalım der. Kullab şehrini ayağımızın altındaki bir sandal gibi ezelim" demektedir. Ancak daha şehre iki mil yaklaşır yaklaşmaz köpekler şehirden havlamaya başlayınca korkup kaçtıkları da anlatılmaktadır²³.

Ayı

Ayı, Sümer metinlerinde çok az geçmektedir. Ayının genellikle kış uykusuna yatması vasfı ile bahsedildiği görülmektedir.

Sırtlan

Yazılı belgelerde sadece bir atasözünde geçtiği için mahiyeti, Mezopotamya halkı için ifade ettiği husus bilinmemektedir²⁴.

Kedi

Kedi de Mezopotamya halkının günlük hayatında var olan hayvanlardan birisidir. Kedi, Sümer atasözlerinde firavunfaresi ile karşılaştırılarak fare ile mücadelede firavunfaresinin kediden daha hızlı olduğu karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Bir Sümer atasözünde; "...Kedi düşününceye kadar firavunfaresi atlar." denilmektedir.

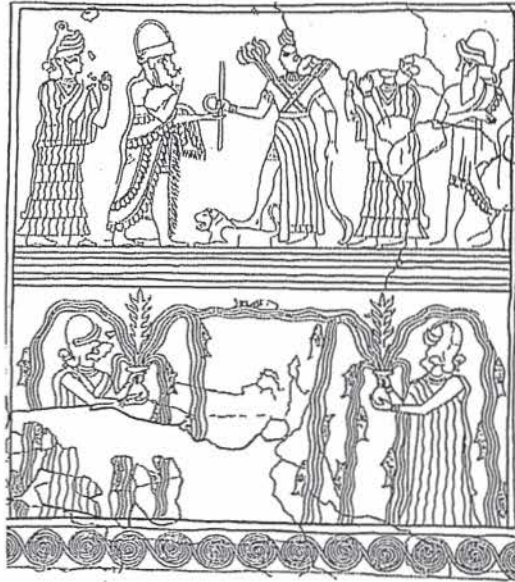
Aslan

Sümer atasözü ve masallarına göre Aslan ağaçların ve kamışların çok büyümüş olduğu bir nevi çalılık arazide tasavvur edilmiştir. Aslan kendisini saklayan ve koruyan çalılık arasında dururken insan da onun bu huyunu bilerek kendisini ona göre koruyor. Bir çok yazılı belgede Aslan vahşi hayvan olarak avları koyun, keçi ve çalılık domuzu ile birlikte bahsedilmektedir:

Aslan ağla gelince köpek eğrilmiş yünden bir tasma takınır!

²³Bkz.W. King Leonard, *A History Of Sumer and Akkad*, London,1923; S.N. Kramer,*Tarih Sümer'de Başlar*, s.107.

²⁴S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.108.

Balık, Aslan ve Bazı Bitkilerin Sembolik Kullanımı (Joan Oates'ten)

Bir Aslan çalı domuzunu yakalamış ve yemeğe devam ederken:"henüz şimdiye kadar etin ağzımı doldurmadı ama senin haykırıışların kulağımda bir gürültü yarattı" demektedir. Keçi ile Aslan arasındaki bir diyalogda da Aslan, keçi tarafından kandırılan bir hayvan olarak ele alınmaktadır²⁵. Bütün bu anlatım ve tasvirlerinden aslanın Mezopotamya halkı için bir korku ama aynı zamanda bir güç sembolü olduğu anlaşılmaktadır.

Aslan Babil döneminde Tanrıça İştar'ın da kutsal hayvanı olarak görülmektedir²⁶. Yeni Asur dönemine ait duvar kabartmalarında ise aslanın, ceylan, geyik, yabani at ve boğa ile birlikte kral tarafından avlanan hayvanlardan olduğu görülmektedir. Bu sahnelerde kralın hızlı ve güçlü hayvanlara karşı başarısı ve üstünlüğü vurgulanmaktadır. Bir kabartmada ise saray bahçesinde beslenen ve kontrollü av partisinde Asurbanipal tarafından avlanmak üzere kafesten bırakılmaktadır. (Ninive Kuzey Sarayı kabartması)²⁷. Burada aslanın avlanması zor ve tehlikeli bir hayvan olduğundan bahisle kralın aslan avlayacak kadar güçlü ve becerikli olduğu ve bu yönüyle saygı ve itaate layık olduğu vurgulanmaktadır.

Fil

Amerikalı Braidwood, Kerkük'ün 45 km doğusundaki Barda Balka Mağaralarında taş devrine ait aletlerle birlikte bulunduğu kemikler hayvan arasında keçi kemikleri ile birlikte fil kemikleri de bulunmuştur²⁸. Mezopotamya'nın yazılı metinlerinde ise fil ile ilgili bir masalda fil kendisini öven fakat küçük bir çalığışu tarafından mat edilen bir hayvan olarak gösterilmektedir²⁹. Bazı kaynaklarda Mezopotamya'da ele geçen fildişi eserlerin dışarıdan ithal edilen fildişinden imal edildiğine dair Firuzan Kınal'ın kayıtları varsa da³⁰, en azından taş devirlerinde bu hayvanın Mezopotamya'da yaşadığını belki daha sonra bölgede varlığının kaybolduğunu söyleyebiliriz.

²⁵ Bkz. W. King Leonard, *A History Of Sumer and Akkad*, London, 1923; S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.109; Muazzez İlmiye Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sümerliler 1*, İstanbul, 2007, s. 49.

²⁶ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.207.

²⁷ James Baikie, *Ancient Assyria*, London, 1916; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.190-191.

²⁸ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.23.

²⁹ Bkz. W. King Leonard, *A History Of Sumer and Akkad*, London, 1923; S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.108.

³⁰ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.23

Eşek

Eşek, bilinen genel özelliği ile iyi bir taşıyıcı, yük hayvanıdır. Kerkük'ün 65 km doğusundaki Orta Taş Devri (Mezolitik)'ne ait Paleo-Gavra adı verilen mağarada yabani eşeğe ait kemikler tesbit edilmiştir³¹.

Mezopotamya'da eşek kuraklık hayvanı olarak iş görüyordu. Sümer edebiyatında teşbihlerde eşek, sık sık akılsızlık yapması ve yavaş hareket etmesi eğlenceli bir şekilde anlatılmaktadır. Bu konuda bir iki örnek verecek olursak:

"Eşek yattığı yeri yer", "eşegin kaderi hızlı koşmak değil, onun kaderi anırmaktır", gençlik enerjim, kaçan eşek gibi, kalçalarımı terk etti" gibi³² ...

Bir kişinin güçlü eşeğinden mahrum kalması büyük bir olumsuzluk olarak görülmüştür³³. Buradan da anlaşıldığı gibi Mezopotamya halkının günlük hayatlarında özellikle yük hayvanı olarak en fazla istifade ettiği hayvanlardan birisidir.

Eşegin varlığı çeşitli dönemlere ait çanak çömlekler üzerinde veya kabartmalarda da görülmektedir³⁴. Mezopotamya'dan diğer bölgelere özellikle bölgede bulunmayan ağaç, taş, maden vs gibi maddelerin temini için çıkılan yolculuklarda da eşek en büyük yardımcıdır. Özellikle dağlık alanlardan geçen yollarda her çeşit bitki ile beslenebilmesi ve dayanıklı olması nedeniyle kervan sahiplerinin en fazla istifade ettiği hayvanlardan birisi eşektir. Eşek, Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu'ya ticaret mallarının sevkinde en temel yük hayvanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira eşek Anadolu kervan yolu güzergahında her çeşit otları yiyebilen ve beslenme sorunu olmayan bir hayvandır³⁵.

At

Atın savaş arabalarında kullanıldığı, savaş aracı olduğu ve yük taşımada ve araba çekmede kullanıldığı hem yazılı belgelerde hem de çeşitli abide niteliğindeki eserlerde görülmektedir³⁶.

³¹ Firuzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.23; Joan Oates, *Babil*, s. 206.

³² S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.110-111.

³³ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.39.

³⁴ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.44.

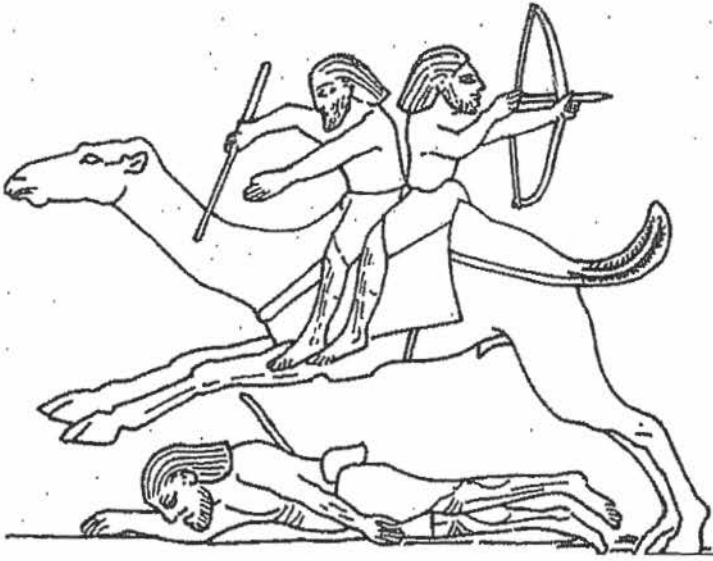
³⁵ Firuzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.169.

³⁶ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.101.

At ile ilgili masal ve atasözlerinde atın M.Ö. 2000 yıllarına kadar götürülmektedir. Atın koşarken çok terlemesi de atasözlerine konu olmuştur³⁷. M.Ö. XIX. yy'dan sonra eşeklerin yerine kadana (kadanum)lar kullanılmaya başlanmıştır. M.Ö. 17. yy'da vuku bulan Mitanni ve Kas göçleriyle at ve at koşulu araba (Narkabtum) Mezopotamya'da tanındıktan sonra at nakliye işlerinde kullanılmamış, yalnızca binek hayvanı ve bir harp silahı olarak kullanılmıştır³⁸.

Deve

Mezopotamya'da 2. bin yılda genişliği 500 km'yi bulan çölleri geçmek eşeklerle mümkün olmayınca deve kervanlarda kullanılmaya başlanmıştır³⁹. M.O. 17. yy'a ait Alalakh tabletlerinde devenin varlığı zikredilmektedir. Sümerlerin bu hayvana "Deniz Eşeği" dedikleri ve devenin Mezopotamya'da II.bin yıl ortalarından beri kullanıldığı anlaşılmaktadır⁴⁰.

Mezopotamya'da Devenin Kullanımı (Joan Oates'ten)

³⁷ Bkz. W. King Leonard, *A History Of Sumer and Akkad*, London, 1923; S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.110-111.

³⁸ Firüzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.169

³⁹ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.37.

⁴⁰ Firüzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.169.

Deve, Mezopotamya'nın yöresel hayvanı değildi. Eski dönemlerden beri tanındığı halde, İ.bin yıla kadar deve yaygın olarak kullanılmamış, o dönemde göçebe Sami kabileleriyle sınırlı kalmıştır. M.Ö. 7. ve 6. asırlarda Samileri cezalandırmak için Sargon sülalesi ve Geç Babil kralları tarafından yapılan seferler sonucu çok sayıda deve ele geçirilmiş ve Babil pazarlarında devenin fiyatı çok düşmüştür. M.Ö. 1. binden itibaren dahi develerin çoğunlukla göçebe Sami toplulukları tarafından kullanıldığını görüyoruz. Asurbanipal'ın göçebe Sami kavimlere karşı seferini canlandıran ve British Museum'da bulunan bir Ninova taş kabartmasında devenin kullanımı açıkça görülmektedir. Kabartmanın tamamı, atları, arabaları ve piyadeleriyle Asur ordusunun deve üzerinde kaçan Samilere saldırışını tasvir etmektedir. Burada geriye doğru ok atarak kaçan göçebe Samiler görülmektedir⁴¹.

Domuz

Bu hayvan Mezopotamya'nın ilk köylerinde evcilleştirilen hayvanlardan birisidir⁴². Domuzun Sümer edebiyatında sık sık kasaplık hayvan olarak anıldığı görülmektedir⁴³. Bu kayıtlardan günlük yiyecek tüketiminde domuzun yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Maymun

Mezopotamya halkının maymunu yakından tanıdığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Diğer hayvanlarda olduğu gibi maymunun da bazı atasözü ve deyimlerdeki teşbihlerde kullanıldığı görülmektedir. Maymun, Mezopotamya'da şehirlerde refah ve zenginlik varken dahi yiyeceğini çöplükten toplayan, makbul olmayan ve alay edilen bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁴.

Kaplumbağa

Urukagina devrine ait bir listede ticareti yapılan ürünler arasında 60 adet kaplumbağa kaydının bulunması oldukça dikkat çekicidir⁴⁵. Bu kayıttaki bilgilerden yola çıkarak kaplumbağanın kabuğunun çeşitli aletlerin yapımında kullanıldığı rahatlıkla söylenebilir. Yine etinin tüketildiğini de düşünebiliriz.

⁴¹ Joan Oates, *Babil*, s. 206-207.

⁴² Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.44.

⁴³ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.111-112.

⁴⁴ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.111-112.

⁴⁵ Firüzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.158.

Firavunfaresi⁴⁶

Sümer atasözlerinde bu hayvandan çokça bahsedildiği görülmektedir. Firavun faresi bugünkü Irak'ta olduğu gibi, eski Mezopotamya'da da tarla faresini öldürmesi için evcilleştiriliyordu. Mezopotamya'nın tabii şartlarının bu hayvanın yaşamasına uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Tarla Faresi

Firavun faresi ile ilgili bilgilerden dolayı olarak anlaşıldığı kadarıyla tarla faresi çiftçilerin çokça muzdarip olduğu ekili alanlara zarar veren bir hayvandır⁴⁷. Ekonomisi temelde tarım ve hayvancılığa dayalı olan Mezopotamya halkının bu hayvanla mücadele ettiği anlaşılmaktadır.

Balık

Mezopotamya Fırat, Dicle ve onların kollarının eseri olduğu, Güney Mezopotamya Basra Körfezi ile irtibatlı olduğu için balık ve balıkçılık günlük ekonomik hayatın önemli parçalarından birisi haline gelmiştir. Özellikle Halaf dönemine ait boyalı çanak çömlekler üzerine motif olarak işlenmiş balık veya balık kılıçıkları görülmektedir⁴⁸. Esasen bir nehir medeniyeti olan Mezopotamya için bu gayet doğal bir durumdur.

Sümer edebi metinlerinde kamışlıkta balık yumurtalarının çokluğundan söz edildiği gibi saraya veya mabede getirilen vergiler arasında balık ve kurutulmuş balık türleri de görülmektedir. Urukagina zamanına ait bir kayıta ticareti yapılan balıklarla ilgili olarak 540 adet balık, 180 adet balık, 60 adet kurutulmuş balık, 60 adet balık yumurtası listelerde kayıtlıdır. Ayrıca yine bu dönemde Lagaş'ta bir balıkçılar loncasının mevcut olduğu görülmektedir. Bu çağa ait Lagaş ekonomik vesikalarında Sümerli tüccarlara mabetten veya saraydan ihraç edilmek üzere veya satılmak üzere verilen mal listelerinde tuzlu balık ve güneşte kurutulmuş balıklardan söz edilmektedir. Eski Babil dönemine ait bir emirnamede balıkçı kayıklarından ve istenmeyen bölgelerde avlanmalarına izin verilmemesinden bahsedilmektedir⁴⁹.

⁴⁶ Sansargillerden gelinciğe benzeyen bir hayvandır.

⁴⁷ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.108.

⁴⁸ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.12; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.42.

⁴⁹ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.158,156-166; Joan Oates, *Babil*, s. 208.

Arı

Sümer kayıtlarında bal kavramının geçmesi arıcılığın yapıldığını da bize göstermektedir⁵⁰. Ancak burada balın belki yaban arısı kovanlarından toplanmış olabileceği söylenebilir. Az bulunduğu için 1. bin yılda bile pahalı olduğu tahmin edilmektedir. Balmumu ise, ilaç yapımı ve yazı tahtası yüzeyinin hazırlanması gibi işlerde kullanılmış olmalıdır. M.Ö. 8. asra ait Suhi ve Mari valisinin bir dikmetaşında, arıcılığın ilk tanıtımı yapılmaktadır. “Atalarım zamanında kimsenin bilmediği ve öğretmediği bal yapan sinekleri ben tanıttım. Bal ve balmumu toplansınlar diye, Gabarini’nin bahçelerine yerleştirdim onları. Bal kaynatarak mumundan ayırmayı da öğrendim. Bahçıvanlarım da bunu biliyorlardı.”⁵¹.

Kuşlar

Orta Kalkolitik Çağ'a ait Mezopotamya kültür merkezlerinden birisi olan Samarra seramikleri üzerinde tabiatta görülen her şey işlenmiştir. Bu çerçevede gagaları ile balık avlayan kuş motifleri görülmektedir. Kuş avlamaya çıkan avcılarının varlığı belgelerden de anlaşılmaktadır⁵². Ayrıca kuşlar ekili alanlara zarar verildiği için korkutulmaları kaydedilmektedir. Metinlerden karga, ittidu kuşu, imdigut (anzu) kuşu, güvercin gibi kuş türleri tesbit edilebilmektedir⁵³. Er Sülaleler devrinde yapılan abidevi mabetler arasında Güney Mezopotamya'da I. Ur sülalesinden A-anni-Pada'nın Ubeyd şehrinde yaptırdığı mabette süsleme elemanı olarak kartal kullanıldığı görülmektedir⁵⁴. Yine İhtar'ın kutsal hayvanı ile ilgili resim ya da çizimlerde aslanın hemen yanında sağında ve solunda baykuşun varlığı da görülmektedir⁵⁵. Mezopotamya'da kazın varlığı da kayıtlardan anlaşılmaktadır⁵⁶.

⁵⁰ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.115,117.

⁵¹ Joan Oates, *Babil*, s. 205.

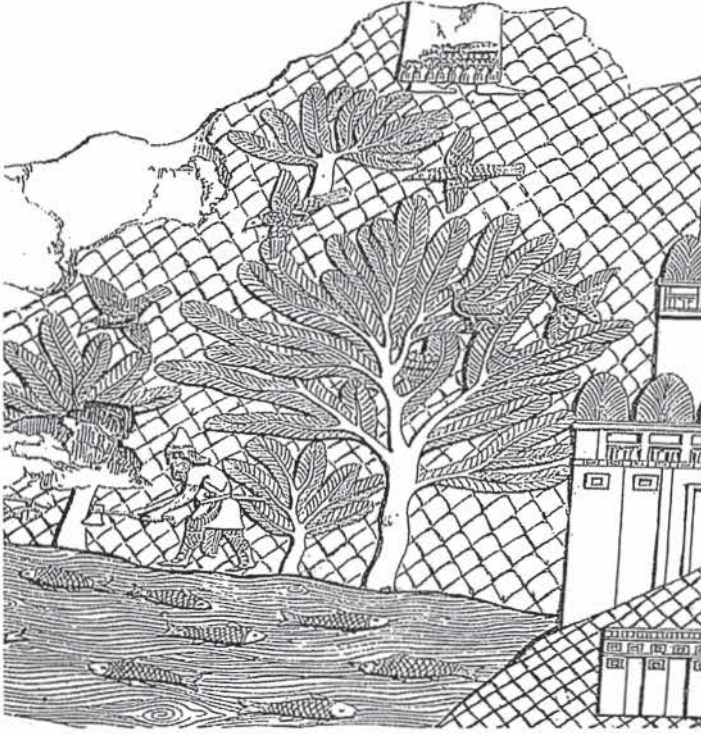
⁵² William Houghton, *The Birds of Assyrian Monuments and Records*, London, 1884; Firuzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.28; S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.48.

⁵³ William Houghton, *The Birds of Assyrian Monuments and Records*, London, 1884; S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.124-125.

⁵⁴ William Houghton, *The Birds of Assyrian Monuments and Records*; Firuzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.65.

⁵⁵ William Houghton, *The Birds of Assyrian Monuments and Records*; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.43; Joan Oates, *Babil*, s. 208.

⁵⁶ William Houghton, *The Birds of Assyrian Monuments and Records*; Firuzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.176; Muazzez İlmiye Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sümerliler I*, İstanbul, 2007, s. 49.

Mezopotamya'da Kuşlar

(William Houghton, *The Birds of Assyrian Monuments and Records*, London, 1884)

Böcekler

Sümer metinlerinde türü belirtilmemekle beraber böceklerden de bahsedilmektedir. Mahsule zarar vermemeleri için tarla farelerinin ve böceklerin tanrıçası Ninkilim'e dua edilmesinden söz edilmektedir⁵⁷. Böceklerden çekirgenin zevkle yenildiği kaydedilmektedir. Horsabad'dan bir taş kabartma kral ziyafetinde hizmetkarların uzun şişler üzerinde çekirge ikramı görülmektedir⁵⁸.

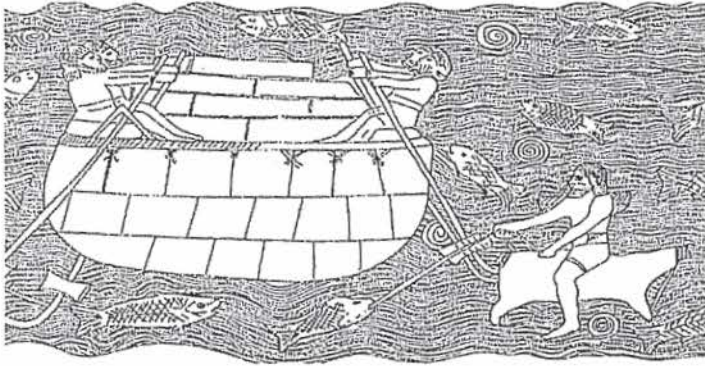
⁵⁷ S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.12.

⁵⁸ Joan Oates, *Babil*, s. 208; Muazzez İlmiye Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sümerliler 1*, İstanbul, 2007, s. 50.

HAYVANSAL ÜRÜNLER

Ekonomisinin temel dayanaklarından birisi hayvancılık olan Mezopotamya halkının beslenmesinde, etin önemli bir yer tutmadığı⁵⁹ kaydedilse de bunun özellikle ekonomik sıkıntı dönemlerine münhasır bir durum olduğunu düşünüyoruz.

Mezopotamya ekonomisinin temeli tarım ve hayvancılık olduğu için ticarete konu olan ürünler arasında tarımsal ve hayvansal ürünlerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Mesela yapağı, yünlü dokuma, keçi kılı gibi ürünler bunlardan bazılarıdır⁶⁰. Bir kişinin evinde yağ ve yünün bol olması bir refah ve ayrıcalık sayılmaktaydı⁶¹. Mezopotamya halkının beslediği, koyun, keçi, inek gibi hayvanların sütü, yağı, peyniri, kaymağı vb ürünler önemli bir gelir kaynağı olarak kabul edilebilir⁶². III. Er sülaleler devrine ait belgelerde hayvancılıktan elde edilen yapağı, yünlü dokuma, keçi kılı, çul ve kilimden bahsedilmektedir⁶³. Dokumacılıkla ilgili kayıtlardan yünün tezgahlarda kumaş haline getirildiğini öğreniyoruz. Ayrıca hayvan derilerinin de kullanıldığı bir çok alan söz konusudur. Mesela kalkanlar deriden yapılmıştır. (Ur Standardı ve Akbabalar Steli). Davul, dümbelek, ayakkabı, nehir nakliyatında tulum olarak, maden eritme ocaklarında yüksek ısı elde etmek için körük yapımında hep deriden yararlanılmıştır⁶⁴.

Şişirilmiş Deri Üzerinde Zıpkınla Balık Avı (Joan Oates'ten)

⁵⁹ Joan Oates, *Babil*, s. 205.

⁶⁰ Firüzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.176.

⁶¹ S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.12; Joan Oates, *Babil*, s. 205.

⁶² S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.12; Joan Oates, *Babil*, s. 205.

⁶³ S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.12

⁶⁴ Firüzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.157; Joan Oates, *Babil*, s. 205.

Mezopotamya kanun külliyatlarında yük ve çekme hayvanlarının kirasından söz edilmesi hayvanların sahipleri için başka türlü de gelir kaynağı olabildiğini göstermektedir⁶⁵.

MEZOPOTAMYA'NIN FLORASI

M.Ö. 6000'lerde Mezopotamya'da sulama teknikleri ve bir çeşit ilkel saban kullanılarak tarım yapıldığı görülmektedir. Sulama ve tarımda sabanın kullanılması ve buna bağlı olarak buğday, arpa gibi ürünlerin kolaylıkla elde edilmesi, kurak bir iklimi olmasına rağmen Babil bölgesini o zamanki dünyanın en zengin tarım bölgesi haline getirmiştir⁶⁶. Dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilen Babil'in asma bahçeleri de bu anlamda bize açık bir fikir vermektedir.

Babil'in Asma Bahçeleri (<http://www.google.com.tr/images>.06.02.2011)

Mezopotamya'da tarım ve hayvancılık faaliyetleri ve bu faaliyetlerden elde edilen mahsul zenginlik ve refahın kaynağı olarak görülmektedir. Sümerlerden bize ulaşan belgelerde bazı bitkilerin bolluğunun bir zenginlik kaynağı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Aşağı Mezopotamya dünyada sulu tarımın yapıldığı en eski bölgelerden birisidir. Neolitik Çağ ile ilgili olarak Kuzey Mezopotamya'da Zarzi Mağarası dolguları üzerinde A. Leroi-

⁶⁵ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, Sümer Babil, Asur Kanunları ve Ammi Şaduqa Fermanı, Ankara, 1975

⁶⁶ Joan Oates, *Babil*, s. 204.

Gourhan'ın yaptığı polen incelemesi kurak-bozkırsı bitki örtüsünün egemen olduğu izlenimini vermektedir. Ispanakgillerin ağırlıklı olduğu benzer bir bitki örtüsü Zawi Çemi'nin orta tabakalarında da tesbit edilmiştir⁶⁷.

Arpa

Mezopotamya insanının esas geçim kaynaklarından birinin arpa olduğunu söyleyebiliriz. Mezopotamya'da Neolitik Çağ'da ilk köylerin kurulmaya başlanmasıyla birlikte arpanın tarıma alınan ilk ürünlerden birisi olduğunu görmekteyiz. M.Ö. 7. bin ve 6. bin'e tarihlenen Hassuna ve Samarra dönemlerine ait Samarra yakınlarındaki Tel-El-Savvan'da yapılan kazılar bu dönem insanların köylerde oturdukları ve Dicle sularını tarlalara ulaştırmak için ilk kanalları yaptıklarını göstermektedir. Bu yöntemle yetiştirilen tarım ürünlerinden birisi de arpadır⁶⁸. Yine Kerkük'ün 55 km doğusunda Kale el-Jarmo'da yapılan araştırmalarda muhtelif cins arpa ve sebze kalıntıları ziraati yapılan ürünler açısından fikir vericidir⁶⁹.

Babil ülkesinde hem buğday hem de arpa yetiştirildiği halde tuzlanma ve kuraklığa buğdaydan daha dayanıklı olduğu için arpa, kısa zamanda temel gıda haline gelmiştir. Arpadan bugün de Irak beslenmesinin temelini oluşturan mayasız ekmek unu (khubz) yapıldığı gibi, aynı zamanda karaciğeri mutlu kıldığına, yüreği sevinçle doldurduğuna Eski Mezopotamyalıların inandığı bira yapımının hammaddesini de oluşturmaktaydı⁷⁰.

Arpa, Mezopotamya'da en fazla tarımı yapılan, borçlanma ve vergilerle ilgili belgelerde sıkça bahsi geçen bir tarım ürünüdür. Arpa, Mezopotamya halkının sıkça tükettiği içkilerden birisi olan biranın da hammaddesi olduğu için önemi bir kat daha artmaktadır. Sümer edebi metinlerinin birisinde bir baba oğlunun sorumsuzluk ve haylazlıklarından söz ederken, onu başkaları ile karşılaştırarak şöyle demektedir: "Onların her biri ailesi için 10 gur (yaklaşık 36 litre) arpa kazanıyorlar.. Babalarının arpasını çoğaltıyorlar..."⁷¹. Bu kayıtlardan bir kişinin evinde arpanın bolca bulunmasının bir varlık göstergesi olduğu, arpa kazanmanın da önemli bir hüner olduğu

⁶⁷ Pavei Dolukhanov, *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, (Çev. Suavi Aydın), Ankara, 1998, s. 65-81

⁶⁸ *The History of Ancient Civilization*, (Edited J. Verschoyle), New York, 1889, s. 53; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.40-44.

⁶⁹ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.24.

⁷⁰ Joan Oates, *Babil*, s.204-205.

⁷¹ S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.12.

anlaşılmaktadır. Sümer atasözlerinde arpa sahibi olmaya önem verildiği de görülmektedir. Bir Sümer deyiminde "Arpası çok olan adam mutlu olabilir" denilmektedir.

Buğday

Mezopotamya'da arpa, keten, mercimek, bezelye gibi tarım ürünleriyle birlikte yetiştirilen ürünlerden birisi de buğdaydır. Neolitik Çağ'a ait buluntular arasında buğday türlerinden einkorn ve emmerin varlığı bilinmektedir⁷². Halaf seramikleri üzerinde işlenen nakışlar arasında buğdayın varlığı görülmektedir. Firuzan Kinal buğdayın dini bir sembol olduğunu kaydetmektedir⁷³.

Susam

III. Er sülaleler devrine ait iç ticaret ile ilgili vesikalarda köylü halkın yetiştirdiği ürünlerden hurma, arpa ve buğdayın yanı sıra susam ve susam yağından da bahsedilmektedir. Ayrıca susam ve susam yağı vergi olarak tapınak ya da saraya getirilen ürünler arasında da yer almaktadır⁷⁴.

Mercimek

Neolitik Çağ'dan itibaren Mezopotamya'da yetiştirilen ürünlerdendir⁷⁵. Mezopotamya halkının temel besinlerinden birisi olduğunu söyleyebiliriz.

Bezelye

Mezopotamya'nın ilk köylerinde tesbit edilen ilk ürünlerden birisidir⁷⁶. Kuzey Mezopotamya'daki Çoga Mami'de yetiştirilen en önemli ürünlerden birinin iri taneli bezelye olduğu kaydedilmektedir⁷⁷.

Kamış

Cemdet Nasır devri seramikleri yanında "Uruk Vazosu" olarak bilinen vazo talan edilmeden önce Bağdat Müzesi'ndeydi 105 cm boyunda bir taş vazo, flora hakkında da bilgi vermektedir. Bu vazo üzerinde Tanrıça İnanna'nın sembolü olan bağlanmış iki büyük kamış demeti görülmektedir⁷⁸.

⁷² Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.42.

⁷³ Firuzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.29.

⁷⁴ Firuzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.29.

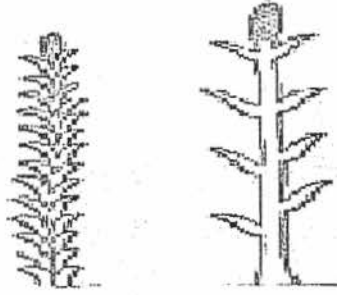
⁷⁵ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.42.

⁷⁶ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.29.

⁷⁷ Pavel Dolukhanov, a.g.e., s.294.

⁷⁸ Firuzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.43.

Kamış, Mezopotamya'da hem bir ritüel malzemesi hem de günlük hayatta önemli kabul edilen bir bitkidir. Kamışlıkların korunduğu, buradan vakti geldiğinde kamış taşındığı ve deste halinde dini törenlerde, sepet ve hasır dokumada, flüt vb çalgıların yapımında kullanıldığı görülmektedir. Flütün, dini törenlerde kullanıldığı gibi günlük hayatta da kullanıldığını söyleyebiliriz. Kamışlıktan kamış taşınması önemli addedilen işlerdendi⁷⁹. Babil dönemine ait bazı tasvirlerde kamış demetlerinin bir arada bağlanması ile basit kayıkların yapıldığı da görülmektedir.

Kamış (E.Bonovia'dan)

Soğan

Bazı yazılı belgelerin satır aralarında "soğan tarlası" kavramının geçmesinden soğanın bolca ekimi yapılan ve günlük hayatta sıkça tüketilen bir tarım ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Soğanın oldukça bol ekildiği "soğan tarlası" tabirinden de anlaşılmaktadır. Bir Nippur vesikasında bir köylü soğan tarlasını sulayamadığı için borcunu ödeyemediğine dair mahkemede yemin etmektedir⁸⁰. Ayrıca soğanla beraber sarımsak ve pırasanın yetiştirildiği de görülmektedir⁸¹.

Hıyar (Salatalık)

Sümer metinlerinde "sebze bahçeleri"nden bahsedilmesi sebze üretiminin ciddi bir uğraş olduğunu göstermektedir. Yazılı kaynaklarda

⁷⁹ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.12,143; Muazzez İlmiye Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sümerliler I*, İstanbul, 2007, s.49.

⁸⁰ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, s.173; Joan Oates, *Babil*, s. 205.

⁸¹ Joan Oates, *Babil*, s. 205.

verimli topraklarda hıyar ekimi yapılarak "hıyar tarlaları" oluşturulduğu görülmektedir⁸².

Fasulye

Mezopotamya'da baklagiller ve baklamsı sebzeler, tarihöncesi beslenmede çok önemli bir yer tutmaktaydı. Ancak bu tür ürünlerle ilgili sonraki dönemlerdeki belgelerde bilgiler çok sınırlıdır. Burada bu belgelerin halkın ekip biçtiği arazilerden çok büyük çiftlik, saray ve tapınakla ilgili ürünlerden bahsettiği unutulmamalıdır⁸³.

Edebi tartışmalarla ilgili bir kayıta "küçük fasulye" ibaresinden fasulyenin yetiştirildiğini ve bazı çeşitlerinin olduğunu da anlıyoruz⁸⁴.

"Size buğday getireceğim, size fasulye getireceğim, size mercimek getireceğim."⁸⁵

Tarçın

İsmi Sümer belgelerinde geçmektedir. Bu ürün hakkında fazla ayrıntılı bilgiye ulaşamıyoruz.

Gebreotu⁸⁶

Belgelerden tesbit edilebilen bitkilerdendir⁸⁷. Bugün Kapari olarak bildiğimiz ve şifalı otlar arasında sayılan bir bitkidir.

Üzüm

Asur buluntuları üzerinde üzümle ilgili tasvirler çok net bir şekilde görülebilmektedir. Bazı kayıtlarda Mezopotamya'da üzümün sıradan değersiz otlar gibi yaygın olduğu kaydedilmektedir⁸⁸.

⁸² S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.39,58; Joan Oates, *Babil*, s. 205.

⁸³ Joan Oates, *Babil*, s. 205.

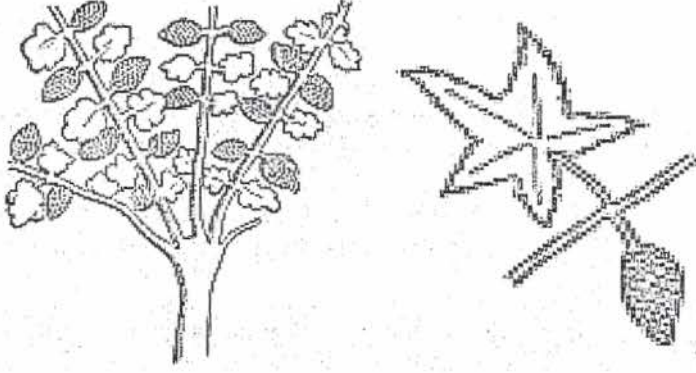
⁸⁴ S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.118.

⁸⁵ S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.120.

⁸⁶ Sürekli yeşil kalabilen çalı görünümünde bir bitki, Kebere. Kapari (Capparis). <http://sozluk.turkcebilgi.com/gebreotu>. 27.05.2009

⁸⁷ S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.127.

⁸⁸ E.Bonavia, *The Flora Of Assyrian Monuments and Its Outcomes*, New York,1927, s.10 vd.

Üzüm (E. Bonovia'dan)

Kavun

Asur ülkesinde kavun yetiştiğine dair ipuçlarından söz edebiliriz⁸⁹.

Zambak

Zambak da çeşitli eserler üzerinde işlenmiştir.

İncir

Asur abideleri üzerindeki tasvir ve çizimlerde incirin varlığı görülmektedir⁹⁰.

İncir (E.Bonovia'dan)

Muz

Eserler üzerinde çeşitli şekillerde görülmesi varlığına delil sayılabilir. Asur abideleri üzerindeki tasvirlerde muzun varlığı açıkça görülmektedir⁹¹.

⁸⁹ E.Bonavia, *The Flora Of Assyrian Monuments and Its Outcomes*, New York,1927, s. 25.

⁹⁰ E.Bonavia, *The Flora Of Assyrian Monuments and Its Outcomes*, New York,1927, s. 14.

Hurma

Mezopotamya'da hurma bahçeleri bolca bulunmaktaydı. Vergi olarak tapınağa veya saraya getirilen ürünler arasında hurma ve hurma şarabını da görmekteyiz. İlk olarak Aşağı Mezopotamya'da yetiştirildiği tahmin edilmektedir. Kurutulup depolanabilen çok besleyici bir ürün olmasına ek olarak hafif yapılar için ahşap, çatı için yaprağı da kullanılabilirdi. İlk palmiye sürgünü, sap kerevize benzer bir ürün verirdi ve I. bin yılda meyvesinden alkollü içecek yapılırdı. Hurma aynı zamanda temel tatlandırıcı olarak da kullanılmıştır. Mezopotamya'da büyük hurma bahçeleri vardı diyebiliriz⁹².

Bunun dışında diğer ağaç türlerine baktığımızda Neolitik Çağ'a kadar uzanan dönemde Mezopotamya'nın yukarı bölümlerinde Çoğa Mami'nin çevresindeki tepelerden fıstık toplandığı tesbit edilmiştir⁹³.

Sümer edebi metinlerinde bir çok ağaç türünü tesbit ediyoruz. Mesela bir metinde şimşir ağacı gibi çiçeklenmek" tabiri geçmektedir. Ayrıca tıpla ilgili ilaç tariflerinden bahsedilirken söğüt, armut, köknar incir ve hurmadan faydalandığı görülmektedir⁹⁴. Sarbatu ağacı diye bir ağacın varlığı kayıtlarda geçmekte ise de ne tür bir ağaç olduğu tarif edilememiştir⁹⁵.

Mezopotamya'nın özellikle aşağı bölümleri oldukça sıcak olduğu için geniş yapraklı ve uzun süre gölge veren ağaçların dikimine önem verildiği de anlaşılmaktadır. Mesela bunlardan birisi henüz hangi ağaç olduğu belli olmayan sarbatu ağacıdır.

Bahsi en çok geçen ağaçlardan birisi sedir ağacıdır. Gılgamış destanında sedir ağaçlarından çokça bahsedilir. Ama sedir ormanlarının uzak mesafelerde olmasından söz edilmesi belki de Mezopotamya dışındaki bir bölgeyi göstermektedir⁹⁶. Gılgamış destanında adı geçen huluppu ağacının ne tür bir ağaç olduğu kesin olarak belli olmamakla birlikte söğüt olabileceğine dair ihtimallerden söz edilebilir⁹⁷. Ayrıca Asur abidelerinde

⁹¹ E. Bonavia, *The Flora Of Assyrian Monuments and Its Outcomes*, New York, 1927.

⁹² S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.59.; Joan Oates, *Babil*, s. 205.

⁹³ Pavel Dolukhanov, *a.g.e.*, s.294.

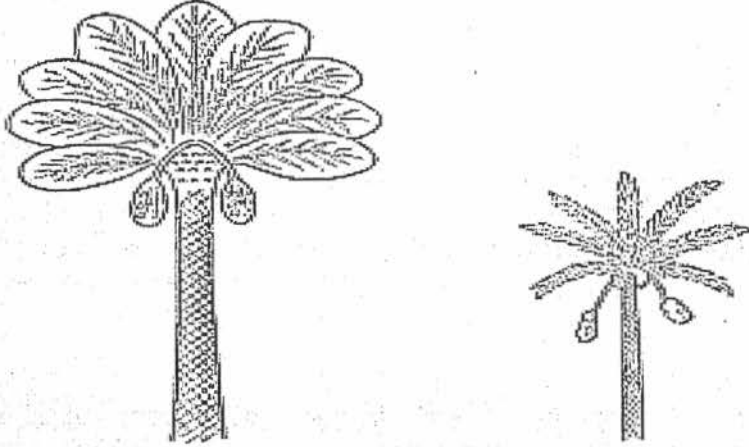
⁹⁴ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.22,51.

⁹⁵ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.59.

⁹⁶ S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.59.

⁹⁷ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, (Çev. Muazzez İlmiye Çığ), İstanbul, 1999, s.69-72; Gılgamış Destanı, (Çev. Muzaffer Ramazanoğlu), MEB yayınlar, Ankara, 2001, s.94; Bilgin Adalı, *Gılgamış Destanı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005; Jean Bottero, *Gılgamış Destanı*, (Çev. Orhan Suda), İstanbul, 2005; Abdullah Rıza Ergüven, *Huluppu Ağacı*, İstanbul, 199.

köknar, meşe, elma, muz, çam, incir gibi ağaçların varlığı da tesbit edilebilmektedir⁹⁸.

Asur Abideleri Üzerinde Hurma (E.Bonavia'dan)

BİTKİSEL ÜRÜNLER

Yazılı kayıtlardan "Parfüm Yapıcısı-Yağ Hazırlayıcısı" gibi tanımlayıcı kavramlar, Mezopotamya'da güzel kokulu yağlı bazı bitkilerin yağından veya özünden parfüm-yağ hazırlandığı anlaşılmaktadır⁹⁹.

Sümer tıbbına bakıldığında hayvansal ve bitkisel maddelerin tedavide kullanıldığı görülmektedir. Burada bitkisel ürünler ağır basmaktadır. Sümerlerin bitkisel ilaçları arasında tahıl, sebze, ağaç, baharat, çeşitli sakızlar, yabani bitkiler dikkati çekmektedir. Bitkisel ürünlerden çin tarçını, mersin ağacı, şeytan tersi otu, nane, söğüt, armut, köknar, incir, hurmadan yararlanılmıştır. Bunların tohumları, kökleri, dalları, kabukları, suları ya bütün olarak toz halinde kullanılmış olmalı. Bu maddeler filtre edilerek ya merhem olarak sürülüyor veya sulu olarak içiliyor. Bir merhem yapılırken birkaç madde toz haline getiriliyor, şarap içinde eritildikten sonra reçine yağı ve sedir ağacı yağı ile karıştırılıyor. Diğer bir merhem tarifinde de toz haline getirilmiş nehir çamura, su ve bal ile yoğruluyor ve üzerine reçine yağı yerine deniz yağı dökülüyor, içilecek ilaçlara gelince, hastanın ilacı

⁹⁸ E.Bonavia, *The Flora Of Assyrian Monuments and Its Outcomes*, New York, 1927; Joan Oates, *Babil*, s. 205.

⁹⁹ S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.40,58,59; Muazzez İlmiye Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sümerliler 1*, İstanbul, 2007, s. 48-49.

içebilmesi için hep bira kullanılmıştır. Çeşitli maddeler dövülüp toz haline getirildikten sonra birada eritilerek hastaya içirilmiştir. Bir kayıтта "nehir yağı'nın kolay içilebilmesi için bira ile süt kullanıldığı anlatılmaktadır ¹⁰⁰. İlaç hazırlanırken güzel kokulu bitkilerden faydalandığı da anlaşılmaktadır ¹⁰¹. Ayrıca bitkisel maddelerin genellikle kurutularak kullanıldığı da görülmektedir.

Mezopotamya tıbbında bitkiler ilaç olarak hep ön planda görülmektedir. Şifalı bitkilerden bahseden listelerden Akadlar ve Sümerlilere kadar geri gidenler bulunmaktadır. Bu gibi listelerden bu maddelerin veya ilaçların nelere yaradıkları örneğin böcek, yılan ve akrep sokmalarına iyi geldiği anlaşılmaktadır. İlaçlar arasında şerbetler, lapalar, merhemler, tahriş edici maddeler, teskin edici ilaçlar, müshiller, kusturucu maddeler bulunmaktadır ¹⁰².

Sonuç

Esasında Mezopotamya faunası ve florası bir bildiriye sığmayacak, kitaplara konu olacak geniş bir konudur. Burada sadece temel bazı bilgilere yer vermeye çalıştık. Mezopotamya tarihi araştırıldığında hayvan ve bitki türlerinin Mezopotamya topluluklarının iki temel taşı olduğu görülmektedir. Zira ekonomisi büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayalı olan Mezopotamya'nın hayvan ve bitki türleri bakımından zenginliği birçok toplumun cezp etmiş ve bölgeye göçleri teşvik eden bir husus olmuştur. Bu zenginliğin izlerini hem abidevi eserler üzerindeki tasvir ve süslemelerde hem de hukuki ve edebi yazılı belgelerde çok açık bir şekilde görmekteyiz. Bölgenin bütün zorlu koşullarına rağmen Mezopotamya halkı bölgede bahse konu olan hayvan ve bitki türlerini yetiştirmiş ve temel ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Mezopotamya'nın faunası ve florasının şekillenmesinde Kuzey, Orta ve Güney Mezopotamya'nın sahip olduğu coğrafi şartlar ve iklim en temel belirleyici faktör olmuştur.

¹⁰⁰ S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.51; P.B. Adamson, "Eski Mezopotamya'da Cerrahi (Surgery in Ancient Mesopotamia)" (Çev.Gökhan Kağnıcı), *Tarih Okulu*, Sonbahar 2008, 1, İzmir, 2008, 93-104.

¹⁰¹ S.N.Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, s.52; Şarap ve diğer bitkisel ürünlerle ilgili olarak ayrıca bkz. Samuel Noah Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, (Çev. Hamide Koyukan), İstanbul, 2000.

¹⁰² Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara, 1982, s.422-431.